

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ НОРМ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ РЕАЛІЗАЦІЮ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ПРАЦІ

PROBLEMS OF EFFICIENCY OF NORMS THAT ENSURE THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF FREEDOM OF WORK

Купіна Л.Ф., к.ю.н.,
професор кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін факультету політології та права,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Метою роботи є визначення проблем ефективності реалізації норм, що визначають право на свободу праці. Доведено, що свобода праці є природним правом людини, гарантія та реалізація якого залежить від політичного режиму, що панує в державі та рівня розвитку демократичних засад його функціонування. Наголошено, що свобода праці визначається як категорія вільного вибору індивідуального розвитку громадянином, який в наслідку свого професійного чи особистісного розвитку створює тенденції для загального використання результату своїх знань, вмінь чи навичок, якщо ця свобода праці прямо чи опосередковано обмежується. Обґрунтовано доцільність відмежування категоріального ряду «свобода праці», «принципу свободи праці» та «права на працю». Визначено, що свобода праці в певній мірі проявляється у реалізації права на працю, то її забезпечення має мати пряме, систематичне, стабільне правове підґрунтя, що буде сприяти ефективному регулюванню відносин в сфері праці, а не бути декларативними гаслами, які не несуть практичного результату при їх застосуванні. Підкреслено, що розбудова демократичної держави має базуватися на створенні дієвого механізму реалізації, охорони та захисту прав її громадян і в даному випадку не можливо не визнати факт про те, що при виборі такої форми державного устрою абсолютно закономірною є тенденція суспільного розвитку, де одним із домінуючих принципів функціонування соціального життя є свобода праці. Визначено, що свобода праці наповнена соціальним загально гуманітарним змістом, що встановлює первинність свободи праці по відношенню до держави, обов'язку держави щодо її забезпечення. Обґрунтований висновок, що свобода праці є тим правом людини, соціальний зміст якого напрями залежить від політичної складової в розвитку держави, рівня економіки країни, особистих якостей носія цього права.

Ключові слова: політико-правовий режим, принцип, свобода праці, соціальна ефективність, юридична ефективність.

The purpose of this work is to identify problems of effective implementation of the rules governing the right to freedom of labor. It has been proved that freedom of labor is a natural human right, the guarantee and realization of which depends on the political regime prevailing in the state and the level of development of the democratic principles of its functioning. It is emphasized that freedom of labor is defined as a category of free choice of individual development by a citizen who, as a result of his professional or personal development, creates tendencies for general use of the result of his knowledge, skills or abilities, if this freedom of labor is directly or indirectly limited. The expediency of distinguishing the categorical series "freedom of labor", "principle of freedom of labor" and "right to work" is substantiated. It is determined that the freedom of labor is manifested to some extent in the implementation of the right to work, its provision should have a direct, systematic, stable legal basis that will contribute to effective regulation of labor relations, and not be declarative slogans that do not have practical results. their application. It is emphasized that the development of a democratic state should be based on the creation of an effective mechanism for realization, protection and defense of the rights of its citizens and in this case it is impossible not to recognize the fact that the choice of such a form of government is a natural trend of social development principles of functioning of social life is freedom of labor. It is determined that the freedom of labor is filled with social general humanitarian content, which establishes the primacy of freedom of labor in relation to the state, the duty of the state to ensure it. The conclusion that freedom of labor is a human right, the social content of which directly depends on the political component in the development of the state, the level of the country's economy, the personal qualities of the holder of this right.

Key words: political and legal regime, principle, freedom of labor, social efficiency, legal efficiency.

Постановка проблеми. Свобода праці є невід'ємною складовою частиною конституційних прав та свобод кожного громадянина, яка гарантується йому міжнародними та національними нормами права. Факторами, що визначаються як перешкоди до реалізації принципу рівності у трудових відносинах, є сукупність соціально-економічних чинників. В економічній літературі неодноразово обґрунтовувався висновок, що роботодавці в Україні, переслідуючи мету надання конкурентоздатних послуг, виконання затребуваних робіт та виготовлення дешевої продукції віддають перевагу працівникам, які згодні працювати за мінімальну допустиму заробітну плату, що відповідає їх рівню професійної кваліфікації та освіти, і при цьому такі особи повинні бути не обтяжені соціальними обов'язками утримання та виховання неповнолітніх та малолітніх дітей [1, с. 143-169; 2, с. 138-174 та ін.]. Отже, фактор бідності змушують людину займатися трудовою діяльністю, що може не відповідати її інтересам чи потребам, однак вирішує проблему економічного базису для її розвитку.

Ступінь наукової розробки проблеми. Питання дослідження ефективності правової норми чи права в цілому в радянські часи було предметом наукових розробок В.М. Кудрявцева, В.І. Нікітінського, І.С. Самошченка, В.В. Глазиріна, В.В. Лазарева, Ф.Н. Фаткуліна, Л.Д. Челюкіна та ін.; за часи незалежності України були

предметом наукових праць вчених-теоретиків М.А. Аркеляна, С.В. Бобровнік, В.В. Головченко, О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко, О.М. Мельник, П.М. Рабінович, О.Ф. Скакун, А.В. Старостюк, В.Ф. Сіренко, Н.М. Пархоменко, Я.М. Шевченко та інших вчених. В межах галузевих наук питання ефективності норм права вивчалось у працях С.А. Скриля, І. О. Рошиної, В.І. Дяченко, С.В. Вишновецької, В.С. Венедиктова, Н.Д. Гетьманцевої, М.І. Іншина, О.Т. Панасюка, О.І. Процевського, Н.М. Хуторян, В.І. Щербини та ін.. У сучасний період розвитку науки трудового права дослідження окремих питань реалізації норм трудового права є предметом наукових розробок таких вчених, як С.Я. Вавженчук, С.В. Венедіков, М.М. Грекової, Я.А. Малихіної, О.С. Реус, Я.В. Сімутіної, О.В. Тищенко, М.М. Шумило тощо. Водночас питання ефективності норм трудового права, що регулюють реалізацію принципу свободи праці нині не були предметом комплексного наукового дослідження. Враховуючи викладене, безспірною видається не тільки актуальність, але й доцільність і своєчасність проведення наукового дослідження за обраним напрямком.

Метою роботи є визначення проблем ефективності реалізації норм, що визначають право на свободу праці.

Виклад основного матеріалу. До факторів, що унеможливають належний рівень забезпечення реалізації принципів свободи праці, Т.А. Занфірова відносить росій-

ську агресію та проведення антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей [3, с. 287-289]. Подолання економічної кризи у купі із лозунгами зупинення російської агресії стали вже невід'ємною частиною виборчих процесів в сучасній Україні, при цьому проблема зайнятості тимчасових переселенців, забезпечення належного рівня оплати їх праці і досі регулюється на недостатньому рівні правової ефективності [4, с. 20]. Світова практика відомих відкритих збройних конфліктів своїми неминучими наслідками має руйнацію інфраструктури відповідних регіонів, скорочення робочих місць, а у випадку українського конфлікту така проблема пов'язується із наявною регіональною зайнятістю населення (праця на гірничодобувних підприємствах, що залежить від наявних природних ресурсів), відтак подальше працевлаштування таких осіб в іншому регіоні часто вимагає перекваліфікування, набуття нової професії, затребуваної на ринку праці [5, с. 317-323].

Досліджуючи питання ефективності норм, які забезпечують реалізацію свободи праці як принципу трудового права, варто розмежовувати категорії «свобода праці», «принцип свободи праці» та «право на працю», що, на нашу думку, дозволить виокремити окремі проблеми застосування норм трудового права при регулюванні відносин в сфері праці та запропонувати шляхи зміцнення їх дії для отримання максимально сприятливого результату для суб'єктів їх впливу.

Професорка Т.А. Занфірова у своєму дисертаційному дослідженні присвяченому свободі праці в трудовому праві України та розглядаючи свободу праці у філософському вимірі зазначає, що правова сутність принципу свободи праці розкривається у змісті й атрибутивних ознаках свободи праці та свободи праці як міжгалузевого принципу. Що стосується змісту принципу свободи праці, то він відображає зміст свободи праці та відповідні зобов'язання, тобто систему можливостей людини щодо трудових правовідносин та їх характеру, з одного боку, а також сукупність зобов'язань інших людей і держави щодо непорушності ними зазначеної свободи, й сукупність зобов'язань держави щодо забезпечення цієї свободи, з іншого боку [3, с. 114]. Вчена обґрунтовує свою позицію, щодо змісту принципу свободи праці, яка в певних аспектах її наукових висновків йде в розріз із думками деяких вчених, та підкреслює, що юриспруденція, яка була збудована на фундаменті філософії, намагається конкретизувати зміст цього принципу, але вчені, досить часто розглядають цей принцип або в якості синоніма права на працю, або в якості конституційного принципу, віддзеркалення якого в трудовому праві є право на працю, тим самим вони доходять відповідно до помилкових висновків про зміст свободи праці [3, с. 110].

В.І. Прокопенко до поняття свободи праці відносить добровільне та свідоме обрання конкретних форм застосування праці із врахуванням особистих якостей людини: покликання, здатності, професійну підготовку, освіту, а також суспільну потребу [6, с. 45]. О.Я. Лаврів свободу праці розглядає з позиції природного, невід'ємного права, яке існувало до держави та законів і походить від природного стану людини, яка народжується вільною та залишається вільною все життя. Вчена зазначає, що про істину свободи праці можна говорити лише стосовно вільного суспільства [7].

Подібні висновки щодо природного походження свободи праці робить вчена Н.Д. Гетьманцева, яка розглядає свободу праці досліджуючи її антропологічні джерела походження – потреби, інтереси, сенс існування та розвитку безпосередньо самої людини, висловлює думку, що вони служать критерієм оцінки рівня свободи. З цієї точки зору, свобода праці наповнена соціальним загальногуманітарним змістом. Цим визначається первинність свободи праці по відношенню до держави, обов'язку держави

щодо її забезпечення. Водночас, дослідниця зазначає, що свобода праці не означає самостійності суб'єктів у самих трудових правовідносинах. Вибір суб'єкта є добровільним, проте сам процес праці підпорядкований багатьом технологічним, юридичним та іншим вимогам і умовам [8, с. 184-185].

На нашу думку, при розвитку мислення щодо свободи праці не варто сприймати це природне явище, яке в майбутньому, наділиться ознаками правового змісту (формується у правовий принцип) як певну закономірність у розвитку суспільства, яка обумовлена вибором його суб'єктів напрямку чи сфери своєї діяльності. Свобода праці - це природне право людини, гарантія та реалізація якого напрямку залежить від політичного режиму, що панує в державі та рівня розвитку демократичних засад його функціонування. Складно говорити про свободу праці як категорію вільного вибору індивідуального розвитку громадянином, який в наслідку свого професійного чи особистісного розвитку створює тенденції для загального використання результату своїх знань, вмінь чи навичок, якщо ця свобода праці прямо чи опосередковано обмежується. Ми не аналізуємо обмеження свободи праці на прикладах класичного тоталітарного режиму державного управління, а більше торкаємося сучасних проблем свободи праці в умовах тоталітарної демократії. Тоталітарна демократія (імітаційна демократія, керована демократія, англ. *guided democracy*, маніпульована демократія, декоративна демократія, квазідемократія, псевдодемократія) – форма політичного режиму, при якій, формально наявне демократичне законодавство та дотримання всіх виборчих правил та процедур, в той час як участь громадянського суспільства в управлінні державою і вплив суспільства на владу реально відсутній або мінімальний [9, с. 281-288]. Фактично, вільна свобода праці в державах, де панує тоталітарна демократія неможлива, оскільки принципи демократії є лише декларованими ідеями, реалізація яких не забезпечується державою.

З цього приводу Д. Є. Фурман, характеризуючи режими імітаційних демократій в країнах пострадянського простору, зазначає, що «вихідна точка в усіх країнах СНД, включаючи навіть Туркменію, була одна і та ж, було проголошено однакові принципи: демократії, ринку, права людини, руху вперед, до Європи, до прогресу та ін. При цьому, у всіх цих державах не було практично ніякого психологічного та культурного ґрунту для здійснення поставлених завдань» [10].

Для стабільного демократичного режиму держава має не лише декларативно фіксувати принципи дотримання прав та свобод громадян, а й здійснювати конкретні заходи з метою його захисту. Європейський суд з прав людини наголосив на прийнятності концепції «демократії, здатної захистити себе» (§ 51, § 59 рішення у справі «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*) від 26 вересня 1995 року) та зазначив, що плюралізм і демократія ґрунтуються на компромісі, що вимагає певних поступок з боку осіб, які мають у деяких випадках сприймати обмеження певних наявних у них свобод для того, щоб забезпечити більшу стабільність країни в цілому (§ 99 рішення у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини» (*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*) від 13 лютого 2003 року). Потрібна певна рівновага між вимогами захисту демократичного суспільства і вимогами охорони прав особи (§ 32 рішення Європейського суду з прав людини у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*) від 30 січня 1998 року). Саме тому кожного разу, коли держава вважає за потрібне посилатися на принцип «демократії, здатної захистити себе», щоб виправдати втручання в права особи, вона має уважно оцінювати межі й наслідки передбачених заходів задля дотримання зазначеної рівноваги [11].

Висновки. Вбачається, що право людини на свободу праці не являється певним привілеєм індивіда, який живе в демократичному суспільстві, воно є правом, яке складає основу природних прав людини та є складовою інституту розвитку демократичного державного устрою. В демократичному режимі управління державою не можливо нехтувати свободою праці, яка базується не лише на реалізації права на працю, а й на вільному та природньому розвитку людини як особистості. Окрім того, свобода праці в режимі імітаційної демократії не сприяє ефективному розвитку та функціонуванню соціального життя суспільства, котре перебуває у тісному зв'язку із механізмами забезпечення реалізації інших конституційних прав громадян.

Враховуючи те, що свобода праці в певній мірі проявляється у реалізації права на працю, то її забезпечення має мати пряме, систематичне, стабільне правове підґрунтя, що буде сприяти ефективному регулюванню відносин

в сфері праці, а не бути декларативними гаслами, які не несуть практичного результату при їх застосуванні.

Україна із здобуттям незалежності обрала курс на демократичний розвиток правової та соціальної держави, де права людини є найвищою соціальною цінністю, що і закріплено в ст.3 Конституції України [12]. Очевидно, що розбудова демократичної держави має базуватися на створенні дієвого механізму реалізації, охорони та захисту прав її громадян і в даному випадку не можливо не визнати факт про те, що при виборі такої форми державного устрою абсолютно закономірною є тенденція суспільного розвитку, де одним із домінуючих принципів функціонування соціального життя є свобода праці.

Таким чином, можна дійти висновку, що свобода праці є тим правом людини, соціальний зміст якого напряму залежить від політичної складової в розвитку держави, рівня економіки країни, особистих якостей носія цього права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Парягина О.А. Правовые проблемы социальной политики: учеб. пособ. Иркутск: ЮИ ИГУ, 2001. 180 с.
2. Навроцька І.І. Державна політика зайнятості в трансформаційних економіках: дис. ... к.е.н. 08.00.01 економічна теорія та історія економічної думки. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. 262 с.
3. Занфірова Т.А. Свобода праці в трудовому праві України: дис. ... д.ю.н. 12.00.05. К., 2017. 499 с.
4. Україна: Оцінка відновлення та розбудови миру: Т. I: Зведений звіт «Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні». / ЄС, ООН, Група світового банку. К., 2015. 77 с.
5. Занфірова Т.А. Забезпечення принципу свободи праці в умовах антитерористичної операції. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. Збір. наук. праць. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. 2016. № 32. С. 317-323.
6. Прокопенко В.І. Трудове право: Курс лекцій: для студентів юрид. вузів та факультетів. Київ: Вентурі, 1996.
7. Лаврів О.Я. Принцип свободи праці в трудовому законодавстві України. *Актуальні проблеми держави та права*. 2009. Вип. 46. С.55-61
8. Гетьманцева Н.Д. Правове регулювання трудових відносин в сучасних умовах господарювання. : дис. ... д-ра. юрид. наук. Чернівці, 2015. С. 184-185
9. Калиніна А.О. Від класичного тоталітаризму до тотальної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С.281-288
10. Фурман Д. Е. Проблема 2008: общее и особенное в процессах перехода постсоветских государств : Полная стенограмма лекции от 27 сентября 2007 г. URL.: [http://www .polit.ru/article/2007/10/19/furman/](http://www.polit.ru/article/2007/10/19/furman/)
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки від 16.07.2019 р. № 9-р/2019. *Офіційний вісник України*. 2019. № 62. ст. 2163
12. Конституція України. Харків: Право, 2020. 85 с.